

देशी गोवंशाबद्दल वाढत असलेली आर-था कौतुकारूपद

डॉ. बी.बी. पवार
(संस्थापक संपादक: 'पूर्वा कृषिदूत')

- विद्यापीठ स्तरावरील संशोधन केंद्रामुळे देशी गोवंश संवर्धनाला लाभेल नवा आयाम
- विविध स्तरांवर मिळते आहे देशी गोवंश संवर्धनाला पाठबळ
- जातिवंत गोवंशाच्या अनुवंशीय सुधारणेसाठी व्यापक प्रयत्न गरजेचे
- संकरित आणि विदेशी गायींच्या ए-१ दुधाचे दुष्परिणाम संचित करणारे
- एतद्देशीय गोधनामुळे सेंद्रिय शेती, मृदारक्षणही होईल साध्य
- देशी गोवंशाची रोगप्रतिकारक क्षमता आणि काटकपणा आहे सर्वमान्य

महात्मा फुले कृषी विद्यापीठाच्या पुणे येथील कृषी महाविद्यालयात 'देशी गाय संशोधन व प्रशिक्षण केंद्र' सुरू झाल्यावर मला मनःपूर्वक आनंद झाला होता. अलिकडेच दि.२७ ते २९ मे दरम्यान तेथे कृषी विद्यापीठ आणि 'सकाळ' - 'अॅग्रोवन'च्या संयुक्त उपक्रमातून 'गोधन २०२२' हे प्रदर्शन भरवण्यात आले, त्यामुळे तर तो द्विगुणित झाला. शास्त्रज्ञांप्रमाणेच राजकीय पुढाऱ्यांनी व इतर प्रतिष्ठितांनी देशी गोवंशाबद्दल विशेष कौतुक केले. याच विद्यापीठाने 'त्रिवेणी' गायीची निर्मिती केली, त्यावेळी सर्वांना अतिशय समाधान वाटले. पशुशास्त्रज्ञांच्या भाषेत सांगायचे तर होलस्टिन फ्रिजियन ५०%, जर्सी २५% आणि गीर २५% रक्त असलेली त्रिवेणी गाय एका वेतात ३०००-३५०० लिटर दूध देते. दुधामध्ये ३.८ ते ४.२% फॅट असते. या गायीच्या दुधात ७५% ए-१ आणि फक्त २५% ए-२ भाग असतो. 'अॅग्रोवन'चे संपादक- संचालक श्री. आदिनाथ चव्हाण यांनी प्रदर्शनाच्या उद्घाटनप्रसंगी भाषणात ए-१ दुधावर सौम्य भाषेत टीका केली. ते म्हणाले की, ए-२ दूध (देशी गायी- म्हशी, शेळ्या व मेंढ्या यांचे दूध) तसेच सेंद्रिय शेतीमालाला मागणी वाढत आहे. ही चळवळ आता एका निर्णायक टप्प्यावर आली आहे. काही लोक ही चळवळ बदनाम करित आहेत. ती शुद्ध करण्यासाठी कृषी विद्यापीठे व शासनाला पुढाकार घ्यावा लागेल.

ए-१ दुधाचे दुष्परिणाम

संकरित व विदेशी गायींचे दूध ए-१ प्रकारचे असून, त्यात बीसीएम-७ हा घातक घटक असतो. न्यूझीलंडमध्ये हे संशोधन झाले व सन १९९० मध्ये ते प्रकाशित झाले. पुढे किथ वुडफोर्ड यांनी सन २००७ मध्ये 'डेव्हिल इन द मिल्क' हे पुस्तक लिहिले. पोटदुखीपासून कॅन्सरपर्यंतच्या अनेक व्याधी यातील 'केझिन' या घटकामुळे होतात, असे या पुस्तकात लिहिले आहे. या पार्श्वभूमीवर देशी गायींचे महत्त्व शेतकरी, शास्त्रज्ञ, राजकीय पुढारी व विचारवंताना पटावे, ही खरोखर आनंदाची बाब आहे.

गोवंशाचा मुद्दा 'राजकीय' करू नये

उपमुख्यमंत्री श्री. अजितदादा पवार यांनी 'देशी गाय संशोधन व प्रशिक्षण केंद्रा'ची अतिशय चिकित्सकपणे पाहणी केली. गोठ्याच्या जमिनीची स्थिती त्यांना खटकली. बारामतीच्या गोठ्यांची पाहणी करण्याचे आवाहन त्यांनी संबंधितांना केले. त्यावेळी अनेक अवघड प्रश्न त्यांनी शास्त्रज्ञांना विचारले. "संकरित व देशी गायींच्या शेणखतात दर्जाविषयक फरक कोणता?" हा त्यातला एक प्रश्न. उद्घाटनाच्या भाषणात ते म्हणाले की, स्वार्थासाठी गोवंशाचा मुद्दा राजकीय बनवला जाऊ नये. गोधन हे शेतकऱ्यांच्या आर्थिक विकासाचे उत्तम माध्यम आहे. त्यामुळे देशी गोवंशाचे संवर्धन केले पाहिजे. भारतीय जीवन पद्धतीत शेती ही गोधनाच्या मदतीने बहरली आहे. म्हणून शेतकरी गोवंशासाठी कृतज्ञ व हळवा असतो. देशी गायींचे गोठे आम्ही सांभाळले. धारा काढल्या, चांगल्या देशी गायींसाठी आम्ही परराज्यात हिंडलो आहोत. त्यामुळे आम्ही देशी गायींचे महत्त्व जाणतो. त्या जतन केल्या पाहिजेत. राज्यात भौगोलिक परिस्थितीनुसार विविध गोवंश आहेत. त्यांचे संवर्धन झाले पाहिजे. त्यासाठी या केंद्राचे नाव आदराने घेतले जाते. येथील स्थितीमध्ये अजून सुधारणा करावी. देशी गोवंशाचे दूध, तूप, शेण, मूत्र इत्यादी पदार्थांना मागणी वाढत आहे.

केंद्रात होणार मूलभूत संशोधन

कुलगुरु डॉ. प्रशांतकुमार पाटील यांनी देशातील गोवंशाचा आढावा घेतला. त्यांनी मिळविलेल्या आकडेवारीनुसार ५२% गायी अनोळखी, २६% विदेशी आणि २२% गायी भारतीय आहेत. देशी गायींमध्ये ७५% गावठी आणि २६% शुद्ध स्वरूपात आहेत. गीर, साहिवाल, थारपारकर, लालसिंधी व राठी दुधासाठी असून, एका वेतात त्या १५०० ते २५०० लिटर दूध देतात. दूध व ओढकाम यासाठी देवणी, कांकरेज व हरियाणा या गायी आहेत. त्या एका वेतामध्ये १००० ते १५०० लिटर दूध देतात. ओढकामासाठी खिलार, डांगी, लालकंधारी व कोकण कपिला या जाती आहेत. त्या एका वेतात ५०० लिटर दूध देतात. केंद्रात चालू असलेल्या संशोधन कार्याचा त्यांनी थोडक्यात आढावा घेतला. दुधाळ गायींचे आपल्या राज्यात संवर्धन करणे, अनुवंशीय सुधारणेसाठी जातिवंत देशी गोवंशाच्या वळूंच्या रेतमात्रांची निर्मिती आणि पुरवठा, भ्रूण प्रत्यारोपण या प्रगत तंत्राचा वापर, देशी गोवंशाचे प्रजनन, उत्पादन आणि पुनरुत्पादन इत्यादी कामगिरीचा सखोल अभ्यास या केंद्रामध्ये केला जाणार आहे. पशुखाद्य निर्मिती आणि त्यामधील पोषक तत्वांचा अभ्यास सुरू आहे. पहिल्या टप्प्यात साहिवाल, गीर, राठी, लालसिंधी, थारपारकर व खिलार या गोवंशांचा तुलनात्मक अभ्यास होत आहे. शेण- गोमूत्राच्या शेतीसाठी होणाऱ्या वापराबद्दल संशोधन प्रकल्प हाती घेतला आहे. सोलर डेअरी, बायोगॅस संयंत्र, पशु उपचारासाठी हर्बल गार्डन, विविध औषधी वनस्पतींची ओळख, दूध आणि पशुखाद्य प्रक्रियेसाठी यंत्राच्या वापराबद्दलही मार्गदर्शन मिळणार आहे. रासायनिक अंशापासून मुक्त सेंद्रिय दूध उत्पादनाबाबतही संशोधन हाती घेतले आहे.

देशी गोवंश सर्वार्थाने लाभकारक

पशुसंवर्धन व दुग्ध व्यवसाय विकास मंत्री. श्री. सुनील केदार म्हणाले की, राज्यातील शेतकऱ्यांच्या आर्थिक स्थितीत सुधारणा घडवून आणण्याची क्षमता देशी गोवंशात आहे. त्यामुळे कृषी विद्यापीठांनी अधिकाधिक दुग्धोत्पादन देणाऱ्या देशी गायींच्या जातींच्या संशोधनावर भर द्यावा. राज्यातील शेतकऱ्यांना रोज १२-१३ लिटरपर्यंत दूध उपलब्ध करून देणाऱ्या देशी गायी मिळायला हव्यात. त्यातून शेतकऱ्यांच्या उदरनिर्वाहाला आर्थिक हातभार लागू शकतो. याकरिता विद्यापीठांनी भरपूर दूध देणाऱ्या देशी दुधाळ गायींच्या जातींची निवड करावी किंवा त्या संकर पद्धतीतून तयार करायला हव्यात. अर्थात विद्यापीठांनी फक्त गोवंशाच्या संशोधनावर भर द्यावा. तसेच दुग्धजन्य पदार्थांची निर्मिती शेतकरी त्यांच्या पातळीवर कमी खर्चात कशी करू शकतील याबद्दलही संशोधन करावे.

'गोधन २०२२'चा समारोप कोल्हापुरातील कणेरी येथील सिद्धगिरी मठाचे काडसिद्धेश्वर स्वामी यांच्या उपस्थितीत पार पडला. याप्रसंगी ते म्हणाले की, देशाची आणि शेतीची प्रगती होत असताना दुसऱ्या बाजूला माती, पाणी आणि मानवी आरोग्यामध्ये प्रदूषण वाढले आहे. हे जर बदलायचे असेल तर जमिनीची सुपीकता वाढविण्याच्या दृष्टीने देशी गोपालनाची जोड देण्याची आवश्यकता आहे.

गोवंश हत्या बंदी कायद्याविषयी...

दि. ३१ मे च्या 'ऑग्रोवन'च्या संपादकीयामध्ये एक अतिशय महत्त्वाचा मुद्दा मांडण्यात आला आहे. केंद्र सरकारने गोवंश हत्या बंदी कायदा केला. महाराष्ट्रासह अनेक राज्यांनीही हा कायदा केला. त्यामागे देशी गायींची संख्या वाढावी हा प्रामाणिक उद्देश होता. परंतु या कायद्याचा शेतकरी व पशुपालकांवर अतिशय अनिष्ट परिणाम झाला. देशात शासनाच्या धोरणानुसार संकरित गायींची संख्या वाढली. संकरित गायींचे खोंड व बैल शेतीकामासाठी उपयुक्त नसतात. त्यांची प्रकृती नाजूक असते. त्यांना चारा व पाणी जास्त लागते. त्यामुळे अशी जनावरे सांभाळणे हा शेतकऱ्यांना भुर्दंड आहे. गोवंश हत्या बंदी कायद्यामुळे खोंड, बैल व अनुत्पादक भाकड गायी विकण्याचा पर्याय बंद झाला. त्यांना सांभाळणे म्हणजे शेतकऱ्यांसाठी आतबड्याचा व्यवहार ठरला आहे. देशी गोवंशाची रोगप्रतिकारक शक्ती, स्थानिक वातावरणात टिकून राहाण्याची आणि ताण सहन करण्याची क्षमता जास्त असते. त्यामुळे स्थानिक देशी जातींना प्राधान्य देणे योग्य ठरेल. या जातींवर सखोल संशोधन होणे गरजेचे आहे. या जाती विकसित करणाऱ्या लोकसमूहातील परंपरागत शहाणपण आणि आधुनिक वैज्ञानिक पद्धत यांची सांगड घालावी लागेल.

देशी गायींना सर्वत्र पसंती

देशी गायींच्या अनुवंशीय सुधारणेबद्दल शास्त्रज्ञ, राजकीय पुढारी व विचारवंत यांच्यात एकमत दिसून येते. ८०-९० वर्षांपूर्वी ब्राझील, ऑस्ट्रेलिया, मलेशिया, अमेरिका अशा काही देशांमध्ये गीर, कांकरेज, ऑंगोल या गायी नेण्यात आल्या. ब्राझीलमध्ये गीर गायींमध्ये अनुवंशीय सुधारणा करण्यात आली. तेथे गीर गाय रोज सरासरी ४० लिटर दूध देते. रोज ६५ लिटर दूध देणाऱ्या अनेक गायीही तेथे आहेत. या सुधारित गायींना ते 'ब्राझिलियन कॅटल' म्हणतात.

माजिदभाईची कौतुकास्पद गो-सेवा

पुणे जिल्ह्यातील इंदापूर तालुक्यातील लोणी देवकर या गावी माजिद खान पठाण यांचा रचना फार्म आहे. तीन पिढ्यांपासून ते देशी गायींचे पालन करतात. अनुवंशीय सुधारणा केल्यामुळे त्यांच्याकडे २ लिटर दूध देणाऱ्या खिल्लार गायी आता १५ लिटर दूध देतात. गीर गायी सरासरी १४ लिटर दूध देतात तर २८ लिटर दूध देणाऱ्या गायीही त्यांच्याकडे आहेत. माजिद खान यांच्याकडे एक दवाखाना आहे. खिल्लार गायींच्या दुधाचा तेथे विविध आजार बरे करण्यासाठी वापर केला जातो. अनेक तरुण शेतकरी आता देशी गायींचे मोठमोठे गोठे उभारत आहेत. जनसेवेची सहृदयता आणि निरलस प्राणिप्रेम जातिधर्मनिरपेक्ष असल्याचा सुखद प्रत्यय त्यांच्या गो-सेवेतून येतो.

अनुवंशीय सुधारणा गरजेची

देशातील धवलक्रांती दरम्यान अज्ञानामुळे देशी गायींचे संकरीकरण करण्यात आले. त्यात देशातील ८० जातिवंत देशी गायींपैकी ५३ जाती नामशेष झाल्या. आता केवळ २७ जाती शिल्लक आहेत. त्यामुळे गीर, साहिवाल, राही, थारपारकर, लालसिंधी, खिल्लार, कांकरेज, माळवी, देवणी, लालकंधारी, डांगी, कोकण कपिला इत्यादी जातींमध्ये अनुवंशीय सुधारणा करावी. आंध्र प्रदेशातील चितूर जिल्ह्यात जगातील सर्वात बुटकी गाय पंगणूर ड्वार्फ आहे. ती अडीच फूट उंचीची असून, तिच्या दुधात ८% फॅट असते. गायींच्या दुधामध्ये साधारण ३ ते ३.५% फॅट असते. त्यामुळे देशी गायींमधील संकर कार्यात पंगणूर ड्वार्फ जातीचा वापर करता येईल. पुण्याच्या देशी गाय संशोधन व प्रशिक्षण केंद्रात हे कार्य होईलच, पण इतर विद्यापीठांमध्ये व गोपालकांनीही अनुवंशीय सुधारणा व संकर कार्य केलं पाहिजे. लिंग विनिश्चित कृत्रिम रेतन पद्धतीचा अवलंब करावा. तसेच भ्रूण प्रत्यारोपण तंत्राचाही अवलंब करावा.

आमच्या पाठपुराव्याला मिळते आहे यश

सप्टेंबर २०१५ पासून आम्ही 'पूर्वा कृषिदूत' मासिकातून देशी गायींचा विदेशी जनावरांबरोबर संकर करण्यास विरोध केला. बायफ, चितळे डेअरी यांनी विदेशी वळूंचे सिमेन शेतकऱ्यांना पुरवू नये यासाठी आम्ही पत्रव्यवहार केला. संकरीकरण थांबवावे यासाठी सन २०१६ मध्ये पंतप्रधान श्री. नरेंद्र मोदी यांनाही पत्र लिहिले होते. अलिकडे पुण्यामध्ये पार पडलेल्या 'गोवंश २०२२' च्या यशामुळे आम्हाला अतीव आनंद झाल्याचे लेखारंभी नमूद केले, ते या संदर्भात आमच्या विचारधारेला लाभत असलेल्या समविचारी मंडळींच्या पाठबळाचे निदर्शक आहे.